

Калі гаварыў стары Алкунскі дуб

легенда

Шмат дзівосаў можна знайсці дасюль у Маляцкім краі, шмат прыродных і пабудаваных чалавекам прыгажосьцяў вабяць сюды кур'ёзнікаў. Азёрны і лясны край цікавіць стомленых ад шуму і натоўпаў месцічаў, заядлых рыбакоў і аматараў плавання. Старыя рознаканфэсійныя могілкі і бажніцы, музэі і, канечне, адзіная астрафізычная абсэрваторыя ў Летуве прывабліваюць “культурных” турыстаў. І, мусібыць, адным з галоўных турыстычных мясцовых вабікаў і дзівосаў зьяўляецца стары Алкунскі амаль тысячагадовы дуб, схаваны ў Алкунскім лесе паміж Інтуркамі і Дубінкамі. Старыя людзі казалі, што чулі самі, як увесну стары дуб гаварыў – ці то сам, ці нехта гаварыў у ім. Старыя ўзгадвалі, што здаўна ўсе толькі і гаварылі: “Каб толькі траўня дачакацца, каб пайсьці паслухаць дуб! Ён такой парой пачынае размаўляць з сьветам”. Кабеты, якія зьбіралі раннія зёлкі, слухалі калі загаворыць дуб і тады, калі чуўся голас, распачынаўся пэрыяд маёвак, якіх чакалі ўсе навакольныя жыхары. Ад траўня да канца лета пасья працы насупор стоме і клопатам сотні маладых, дзяцей і старэйшага люду зьбіраліся ля дуба. Хто патанчыць, хто падкрадня пазіркаць, хто ротам падзівіцца, хто пайграць, а хто і пазнаёміцца. Толькі дужа набожныя не прыходзілі да дуба ўвечары на маёўкі, бо дуб быў сьвятым месцам, на ім і ля яго не аднойчы бачалі Панну, а таму перад вялікімі сьвятамі сюды скіроўвалася каталіцкая чарада ў пілігрымку. Набожныя стараверы таксама шанавалі дуб, але маліцца да яго не хадзілі, не хацелі паганіцца – маліцца бы паганцы на дрэва, маліліся ў малельнях, а сюды прыходзілі паглядзець на боскае дрэва і ацаніць боскую магутнасьць. Усе мірна жылі ля дуба, бы баяліся ўгнавіць грознага і старога волата. Іншым разам нехта пужаў дзяцей голасам дуба: “*Не хадзіце ў лес далёка, там у дубе нейкі*

нячысьцік, паганец замураваны!” Дзеці баяліся спачатку, а калі падрасталі пачыналі верыць набожным старым, якія запэўнівалі, што дуб – чыстае дрэва, яго сама Панна ахоўвае. І вернікі часта групкамі, а калі-нікалі па аднаму йшлі маліцца да дуба, бы ў бажніцу. Раней на ім былі прымацаваныя абразкі Панны і нават карціна з вобразам Караліцы нябеснай ў выкананьні мастака Аляксандравічуса красавалася высока на дубе. І не адзін ружанец з букетамі палявых красак ляжалі пад дубам. І часта кабеты, якіх называлі “маліньніцамі” выходзіла зь лесу з поўнымі лубянкамі маліны, спыняліся ля дуба, маліліся, даставалі ружанцы, хутка церабілі імі, парадчылі хусткі і зноў імкліва хаваліся ў лесе.

Зімяй парой да дуба хадзілі сьмялейшыя: паляўнічыя, бандыты ці кніганошы. Выпіўшы брагі пасля паляваньня некаторыя паляўнічыя апавядалі, што ноччу дуб сьвеціцца і нават па-над дрэвам лунае сьвятло. Паляўнічыя сьцьвярджалі, што сьвятло сыходзіла знутры, кніганошы, якія не казалі, што яны там рабілі, выстаўляліся дрывасекамі і ўказвалі на тое, што сьвятло сыходзіла зь неба акурат на стары дуб. А бандыты дык зусім нічога ня бачылі: ані дуба, ані сьвятла. Але ўсе сыходзіліся на адным: Алкунскі дуб памятаў ўсё. Людзям умяручым не дадзена было столькі бачыць, а таму з-за гадоў яшчэ больш шанавалі ляснога волата. Мусібыць, ён таму і гаварыў, бо шмат ведаў, дзяліўся і распавядаў гісторыі з даўніны, але люд не разумеў лясной мовы – згубіў дар, якім валодалі паганскія прашчуры.

Праўда, старая Юхана з Алкунаў неяк нечакана прыгадала ў часе размовы з студэнткамі-літуаністкамі, якія запісвалі ў самым пачатку 90-ых гадоў мінулага стагодзьдзя мясцовыя гаворкі, што даўно ў ейную маладосьць быў адзін хлопец Пранас зь вёскі Жыдавэйняй, які умеў на дубовай мове – разумеў дуб. Засьмяяліся адразу дзяўчаты зь небылі, з “дубовой мовы”, але старая

працягвала расповяд, бы той дуб у форме маналёгу, таму сьцішваліся філялягіні і моўчкі запісвалі за старой. Прыгожы той Пранас быў і дзіўны – праз што і празвалі яго “паганцам”. На маёўцы яго часта прасілі сьмелыя дзяўчаты, асабліва лоўкая Ануце, якая здаўна дужа ўпадабала яго, ягоныя бялявую чупрыну і шэра-срэбныя вочы: “Калі ласка, запытайся ў дуба, Пранукай, калі мае вясельле?” Хмурнеў бялявы і казаў: “Такія дробязі яму малаважныя, Ануце! Зь ім не пагамоніш – я толькі разумею, калі ён зьвяртаецца да мяне. А ён размаўляе толькі, калі застацца зь ім сам-насам”. Пранас казаў усур’ёз і праўдзіва, але талака сьмяялася, не дала веры і лічыла надалей яго “дзіваком-паганцам”. Толькі Юхана, якая была яшчэ зусім малой дзяўчынкай, верыла яму. Бо часта бачыла задуменнага і маруднага Пранаса ў палёх кветкі ці зёлкі зьбіралага. Дзіва было ёй, дзяўчынцы, што хлопец зёлкі зьбіраў. Іншым разам бачыла, як ён спыняўся ля дрэва і размаўляў зь ім. Часта дзівавала яна так за ім і не выдавала сваёй прысутнасці.

А туманымі ранкамі калі-нікалі дуб бачыў, як па сьцежцы да яго йшоў бялявы. Набліжаўся, ласкава дакранаўся да тоўстага камля і так вітаўся з дубам. Прыглядаўся волат-неруш, ці няма каго побач яшчэ і толькі тады шамацеў і пачынаў гаворку з госьцям. Прытуляўся Пранас да волата ўшчыльную, бы да каханка і слухаў старадаўнюю гаману. Хлопец ужо ведаў, як пачалася гісторыя дуба – дзевяць стагодзьдзяў таму хапатлівая сойка неяк згубіла жолуд, які сарвала ў суседнім гайку. Згубіла ды й не шукала яго ўнізе, дзе заўсёды небясьпечна шнырыць птушкам. Так у гушчары лесу пачалося новае жыццё дуба, якому наклады было перажыць усіх навокал.

•

Іншага сьвежага і туманнага ранку Пранас зноў бёг да дуба, як бягуць хіба на сьвіданку – так крыкнула сыну ўздагон зьдзіўленая маці, але не пачуў яе сын. Пакуль туман пакрысе разьбягаўся – без ахвоты, мэрам і ён падслухоўваў за расповядам дуба, Пранас, сеўшы пад самым дубам, слухаў наступную казанку. Волат прыгадаў, што выразна памятаць ён стаў недзе ў 14 стагодзьдзі, калі ўжо быў маладым стагадовым ці нават крыху старэйшым дубам, стаялым сярод падобных прыгажунюў у зацішным коле дубняку. Цьмяна памятаў дагэтуль частыя зборышчы паганцаў ў дубовым гаі, а вось 1370 год прабудзіў яго і застаўся стрэмкай у памяці. Бо ў той год падчас чарговага нападу тэўтонаў дубняк быў ці ня ўвесь павысяканы і спалены ваярамі з крыжамі, а паганцы многія былі пасечаныя і спаленыя ў былым сьвятым дубняку. Толькі адзінаму дубу цудам пашанцела пазьбегнуць лютасьці супраць паганцаў, але не з-за шкадобы, адсутнай у ваяроў веры, а з-за жудаснага пляну, які меўся ў галавах заваёўнікаў. Да дуба прыцягнулі аднога не забітага і злоўленага ў лесе яшчэ маладога паганца, які адмаўляўся прыняць новую на гэтай зямлі веру, крыжам упрыгожаную. Яго прывязалі да дуба і ўвесь вечар жалезныя вершнікі стралялі ў маладое цела з куша¹, зь якога забаранялася забіваць хрысьціянаў, а вось усіх іншых нячыстых людзей і жывёлаў з куша стралялі ваяры Хрыста без згрызотаў. Цёплае, ад страху і сьмерці трымцелае цела мужавеня, які наіўна спадзяваўся на дапамогу Пяруна, амаль прыбілася стрэламі да дуба. І пакуль страла куша, якая спыніць жыцьцё апошняга паганца вырубленага дубняку, толькі зараджалася, хлопец зразумеў, што Пярун ня выратуе яго, а таму раптам сьмела захрыпеў на нелюдзкіх тэўтонаў: “Я – Гасюль, апошні паганец сьвятога дубняку, праклінаю вас. Няхай ня будзе вам і вашым дзяцям спачыну і няхай зямля ніколі не прыме вашых целаў...”. Стралец марудзіў з выстралам,

¹ Арбалет.

камандар не стрываў і закрычаў: “Не марудзь, страляй паганіку ў рот!” Страла патрапіла ў горла і прыгожы паганец заціх назаўжды. Страла моцна зачэпіла і малады дуб, які сіліўся падтрымаць раптам ацяжэлае цела. Яны разам бы счэпіліся ў неадрыўных абдоймах. Калі сышлі тэўтоны, дуб бы прачнуўся, усё бачыў выразна, чуў кожны шлах. І ён загаварыў – ягоным першым словам стала “Гасюль”. Так, дух Гасюля, апошняга паганца няіснага больш дубняку, пасяліўся ў дубе. Яны сышліся ў дзівосным хаўрусе, зьядналым ці то сяброў, ці то каханкаў, ці то аднаверцаў – апошніх паганцаў краю.

Праз тыдзень цела сьцімнелага хлопца, прывязанага да дуба, знайшлі ацалелыя аднаверцы. Яго акуратна адвязалі ад дрэва, рупліва замазаўшы глыбокія драпіны на карэ глінай. І ноччу старыя кабеты спалілі цнатлівага прыгажуна. Калі попел уздымаўся па-над лесам, усе выразна пачулі аднекуль ціхі шэпт “Мой Гасюль!”

Гэтая сумная і нават вусьцішная гісторыя пакінула маўклівым Пранаса, які пачаў крыху баяцца голаса дубу, бы голасу з таго сьвету. Маўчаў і дуб, баючыся яшчэ больш запужаць чароўнага мужавеня ля сваіх ног. Тады усё ж непалахлівы Пранас першым парушыў цішыню:

- А ці спраўдзіўся праклён Гасюля?

Сьмела сказаў дуб за Гасюля:

- Так, канечне. І хоць Альгердава коньніца не здагнала тэўтонаў, якія спалілі дубняк і пазабівалі ўсіх дрэвабожных, у тым ліку Гасюля, ягоныя словы праз месяц абрынуліся моцным штормам на шхуну, у якой плылі ваяры, упрыгожаныя крыжамі. І як прасіў Гасюль, усе яны захлынуліся ў вадзе і іх целы былі расьцярэбленыя рыбамі ды так, што ніводная костка не апусьцілася на дно.

•

Потым яшчэ часта бачыла маладзенькая Юхана, як Пранас накіроўваўся да дуба, бы меў там сапраўдную сьвіданку. І дуб ці Гасюль, Пранас ужо і ня ведаў, да каго ён так часта сьпяшаўся, распавялі Пранасу не адну гісторыю, якая хвалямі даходзіла і ў іх лес, які паступова ператвараўся з глухога ў рэдкі. Памятаў дуб і ловы каралевы Боны ў сярэдзіне 16 стагоддзя і ейную забытую многімі згубу. І ейныя ўпартыя спробы знайсці шлях, якія, як і заўсёды для яе, завяршаліся пасьпяхова. Памятаў дуб і ейную малітву ды абяцаньне перад сабою ды Паннай пабудавець бажніцу, калі выратуецца манархія. Памятаў ён і спраўджаньне ейных малітваў – працу лесьнікоў па падрыхтоўцы матэрыялу на пабудову бажніцы ў Антурке.

У кожным стагодзьдзі нешта ды здаралася ў сьвеце, а хвалі тых здарэньняў даходзілі і ў лес. Так, у сямнаццатым стагодзьдзі сюды часьцей зазіралі госьці з Дубінак – кальвінісцкія гаспадары падчас ловаў ці проста імклівых гарцаваньняў.

А яшчэ праз стагодзьдзі бачыў дуб новых барадатых гасьцей з васьміканцавым крыжам на грудзях, якія любаваліся шматвекавым дрэвам. Малітвы ня клалі перад ім, толькі пашанотна і багабаязна азіраліся. І дуб не злаваўся на гасьцей з крыжамі – іншыя яны былі, адрозныя ад тых крыжаватых, якія неслі сьмерць шмат гадоў таму. Моўчкі сыходзілі стараверы з лесу, часта выварочваючыся, каб кінуць позірк захапленьня сьветам, створаным богам.

Безьліч іншых гісторыяў чуў малады Пранас, раптам пасталелы, дзякуючы мудрасьці ды ўспамінам Гасюля. Пранас усё часьцей зьвяртаўся да дрэва – “Гасюль!” І, падаецца, Гасюлю падабаўся такі зварот. Неяк скрозь хмызьняк цікаўнай Юхане пабачылася такая сцэна, якую яна не разумела на свой дзіцячы

розум: быццам з дуба выйшаў яшчэ адзін мужавень і нахінуўся да Пранаса. Калі ж яна ўздрыганулася ад дзівоснага мроіва, то Пранас быў адзін, схіліўшыся да дуба. Тады Юхана гарэзьліва пабегла дамоў з думкай, што толькі не вярзецца, калі доўга цікаваць за прыгожым Пранасам.

•

Улетку 1939 году дуб распавёў Пранасу апошнюю гісторыю, якую назіраў пятнаццаць году таму, калі пан з сваёй жонкай з маёнтку Алкуны прыехалі да дуба на аўце і зладзілі фотасэсыю. У памяці засталіся хіба ўспышка і пара ад фотаапарату, якія да ўсяго крыху здзівілі дуб, але зьехалі паны і пара зьлілася з паветрам, бы нічога і не было. Толькі пах паліва зачмуціў паветра. І якраз улетку таго ж самага году на адной з апошніх буйных маёвак ля дуба напярэдадні вайны сабралася больш за сотні людзей. Мэрам людзі прадчувалі катаклізму і разумелі, што мажлівасьці пабачыцца, павесяліцца больш ня будзе. Так і сталася... І дуб апошнія тыдні раўніва маўчаў, нават калі да яго прыходзіў ягоны мілы Пранас...

Маёўка пачалася з танцаў. Музыкі не шкадавалі рук, а яшчэ больш сваіх струмэнтаў – гралі бы ліха на сьвята заклікалі. Толькі ўсё адно весялосьці не адчувалася. І нават заўжды вясёлая Ануце, закаханая ў Пранаса, не жартавала і не чаплялася да хлопцаў. Плясалі толькі дзеці ды старыя. Шмат гурткоў склалася на пляцыку перад дубам. Калі запаліліся зоркі і зашугалі вогнішчы, вакол якіх селі грэцца мярзьякі, а да іх за кампанію і ўсе астатнія, раптам голас Пранасавай маці зацягнуў тужлівую песьню “*Рос у лесе дуб*”². Жаночыя галасы спачатку стрымана падхапілі вядомую ў гэтай мясьціне песьню, а потым так сьмела і гучна, што сыцішылася ўсё навокал, водгульлё пайшло па

² Народная летувіская песьня “*Augo girioj qžuolėlis*”.

вечаровым лесе, падаецца, зямля, паветра слухалі, не ускалынуўшыся ані ветрыкам, ані шамаценьнем травінкі. Музыкі таксама баяліся варухнуцца, бо жаночы сьпеў спаралюшаваў і іх. Падкрадня плакаў Пранас, ціхама скінула сьлязіну Ануце. Нябачна румзаў стары дуб ці Гасюль у ім. Толькі ня плакалі нібы сталёвыя сьпявачкі – матулям было не да сьлёзаў, яны ведалі штодзённую бяду жыцьця, яны ведалі, што нараджалі дзяцей на шчасьце і на пакуты. Маці-сьпявачкі, бы тыя зоркі на нябёсах, перагукваліся ўнізе на беднай плянэце людзей, ствараючы нябачныя сеткі абароны ад ліха. Але ў самой песьні прадчувалася нешта непапраўнае. Двойчы песьня ахінала лес і двойчы Пранас мацней прыхіляўся да свайго дуба, мацаючы цёплай далоньню шурпаты камель. Мужавень разьвітваўся зь сябрам, бо тужлівая песьня, насурочаная маці, ужо неслася ў сьвет і спраўджвалася, ператвараючы мужавеняў спачатку ў простых, а па хуткім часе забітых жаўнераў.

У 1940 годзе ў самым канцы лета Пранас разам з іншымі тысячамі летувісамі быў дэпартаваны з ужо новай сацыялісцкай Летувы ў Сыбір. Весткі ад яго ніхто больш ніколі не атрымліваў... Толькі аднаго разу ў канцы 1940 году так нечакана і бязгучна села на алкунскі дуб хапатлівая сойка, далёкая ў сто нейкім пакаленьні сваячка той самай ружовай-іржавай сойкі, якая згубіла некалі шчасьлівы жолуд, зь якога ўрадзіўся такі волат. Села і сваёй птушынай мова прастадушна працьвіркала дрэву: *“Вось і ўсё, Гасюль! Ты ўжо ведаеш і сам, забіты твой Пранас. Сьні, нарэшыце, і ты!”*

І ў 1941 годзе стары волат больш не загаманіў ў траўні, як было кожнага разу аднойчы на год апошнія стагодзьдзі. Удовы ў чорным з наваколцаў у нейкім спадзёве прыходзілі падслухаць, ці загаварыў стары. Але не дачакаліся гарапашныя і ў вайну пасьсівелыя жанчынкі хаця б гэтага радаснага ажыўленьня. Прыбегала пасталелай дзеўкай паслухаць дуб і Юхана. І чамусьці

здагадвалася дзяўчына, засмучаная вайной і высылкай Пранаса ды многіх іншых з навакольных вёсак, што больш не варухнецца дуб. Маўчаньне дуба сталася для ўсіх працягам пракляцця вайны. Ніхто ня ладзіў больш маёвак – не да скокаў у вайну. Толькі пастушкі апасьліва праходзілі міма і стараліся хутчэй пагнаць адсюль ад нейкай няўтульнай, небяспечнай цішы сваіх каровак. І засмуцілася тады ўсё навакольле: ані маліньніцаў, ані вернікаў, ані закаханых параў, ані паляўнічых больш ня бачылі ля дуба. Толькі дзікі зьвер спакойна трухаў побач, не заўважаючы дубовага асілка. Тады і пачалі паступова здарацца немажлівыя рэчы для ранейшага сьвету, калі гаварыў дуб, але гвалтоўная вайна пахавала той сьвет, прапанаваўшы яму адныя бязвыходнасьць і дзікунскую немату. І хоць пазьней пасля вайны жанчынкі спрабавалі аднавіць маёўкі, зазываўшы зухаватага на вайне згубілага нагу музыку, нешта ня ладзілася гулянка. Бо маўчаў дуб. Бо мужчыны з новаўведзяных калгасаў пачалі зьбірацца пад ім, каб цмыгануць самагонкі. Бо хлопчыкі-сіроты ня ведалі гісторыі пра дуб, які гаварыў зь вясны да восені, пачалі гарэзьнічаць і рэзаць сьцізорыкамі таўстую, падавалася, адвечную кару сьвятога дуба. Бо аднойчы халоднай летняй ноччу пастушкі запалілі зусім усутыч вогнішча пад сьвятым дубам і выпадкова падпалілі старога абыякаўца. Пра гэта ўсё і цяпер яшчэ помніць і магла б падрабязна расказаць хіба здаўна спачылая на інтуркскіх каталіцкіх могілках Юхана.

Уладзіслаў Гарбацкі

лістапад 2020, Інтуркі, Летува

Kai kalbėjo senas Alkūnų qžuolas, legenda